

Kis Norbert

Az államevolúció törvényei – sub specie aeternitatis

Bevezetés a zárótanulmányhoz

E kötet bevezető tanulmánya idézte Spinoza *Etika* című művét, amely a dolgoknak *sub specie aeternitatis* (örökkévaló viszonylatokban) való szemlélését szorgalmazta. Az államfejlődés örökkévaló viszonylatának tekintjük a *politikai érdekek és cselekvések* hatását. E kötet tanulmányaiban bemutatott államtörténetek mögött megtaláljuk azokat a politikai érdekcsoportokat, amelyek érdekérvényesítése közvetve vagy közvetetten közhatalmi és államformáló erővé vált. Hogyan illeszkedik ez a hipotézis az evolucionista megközelítéshez? Az evolucionista felfogás *fejlődési törvényszerűségeket* keres, ezeket összekapcsolja, és ezekből épít elméletet. A törvényszerűségek a fokozatos fejlődés jellemzői, és a jelenséget a fejlődés folyamatában ragadják meg. *A politikai érdekcsoportok államformáló befolyása az államfejlődés lehetséges törvényszerűsége, amelyet egy komplexebb evolúcióelméletben kell elhelyeznünk.*

Mit jelent az evolúció koncepciója a társadalomra vonatkoztatva? Az evolúció a hellén filozófia óta érlelődő elmélet, amely a 19. századtól a biológiában teljeseedett ki, és hatott vissza univerzális társadalmi elméletként valamennyi tudományterületre. A „fokozatos fejlődés” gondolata évszázadokon át jelen volt a természetelvű antik filozófiákban (Anaximandrosz, Empedoklész, Epikurosz, a római Lucretius). Darwin *A fajok eredete* (1859) előszavában Arisztotelészt idézi meg mint a természetes szelekció fogalmának forrását. A tudomány korában (Darwin előtt) már Leibniz, Kant és Malthus is társadalmi jelenségekből következtettek az evolúció elméletére.¹ Az evolúció témáját egyébként szintén Darwin előtt Robert Chambers *A teremtés nyomai* című, saját korában rendkívül népszerű műve (1844) hozta be a köztudatba.² Az evolúció mint a „természet haladásának” koncepciója Herbert Spencer szociológiájában is megje-

¹ MALTHUS 1798.

² CHAMBERS 1994 [1844].

lenik, döntően Lamarck biológiai munkáinak hatására, szintén Darwin előtt. A fajok biológiai evolúciójának darwini gondolata az egyes populációk fennmaradását a természetes kiválasztódás elméletére alapította. Az evolúcióelmélet a természettudományban minden törvényszerűség felsőbb törvényévé vált, és fokozatosan *a létezés minden szintjének működési modelljeként* jelent meg. Az elmélet alapgondolata az „alkalmazkodó szétterjedés”, amelynek konjunktív tételei:

- a replikációs (túlélési és terjesztési) kényszer, azaz egy információ (mintázat) sokszorozódása,
- a replikáció mutációja,
- a legjobban alkalmazkodó mutációk túlélése (természetes kiválasztódás),
- és ide sorolhatjuk még a növekvő komplexitás tételét is.

Az evolúció magyarázó modellje lett az élettelen anyag működésének, a molekuláris szintű fejlődésnek, a különböző biológiai szerveződési szinteknek a génektől a sejteken át a neurális rendszerekig. *Modellként való alkalmazása kiterjedt a kulturális, a társadalmi és a technikai (technológiai) organizáció szintjeire is.* Az evolúció biológiai fejlődéselméletből az egyre komplexebb szerveződési szintek egymásra épülésének univerzális törvényévé vált. *A többszintű evolúció elmélete* szerint a gének, az egyed és a csoportok szintjén is szelekciós (túlélési) küzdelem folyik. A *szociobiológia* mint kutatási terület létrejöttét az evolúciós stratégiának az emberi társadalmak viselkedésében tapasztalt érvényesülése ihlette.³ A szociobiológia a szociális magatartás szerveződését biológiai analógiák alapján vizsgálja. Ennek alapja az a tétel, hogy a társas viselkedés is az evolúció következménye, így annak magyarázatát is a biológiai fejlődés törvényeire kell alapozni. A fenti tételeket a tudomány gyakorta gyanakvással szemléli mint a darwinizmus veszélyes kísértéseit. A 20. század elejétől az evolúcióelmélet valóban megkísértette a társadalomelméleteket, a szociális evolúció (Edward Burnett Tylor) és szociáldarwinizmus (William Graham Sumner)⁴ tételeire épülő provokatív társadalommagyarázatok és fajelméletek születtek, amelyek a maguk korában a versenykapitalizmus (Sumner) és a nietzschei „erőetika” igazolását jelentették. Társas viszonyaink determinisztikus, genetikai

³ WILSON 1975. Edward O. Wilson a hangyakoloníák működésében a tökéletesen működő társadalmak modelljét látta, számos leckét hagyott örökül az államélet és a kormányzás működését tanulmányozók számára is.

⁴ EGEDY 2009.

alapú meghatározottságának gondolata frontálisan ütközött a társadalmi igazságosság tanaival. A cselekvés örökletességének elmélete táptalaja volt a szellemi képességek (IQ) rasszalapú kutatásának (Sir Cyril Burt, Richard Herrnstein). A szociobiológiát is heves kritika fogadta, mivel például az állatok társas működését az emberi viszonyokra vetítette. A szociobiológia újra felszínre hozta, hogy az ember nem teljesen racionális lény, a cselekvések fő mozgatója az evolúciós stabilitás, szaporodás és biztonság – nemcsak az egyén szintjén, hanem a csoportok szerveződésében és cselekvésében is. Az evolúciós törvényeknek az emberi társadalomra adaptálása elbizonytalanította az emberi kapcsolatokban hozott döntések racionalitásának és szabadságának posztulátumát. A politikai ideológiák szintén használták a szociobiológiát, a *csoportok közötti evolúciós versengés* csábító magyarázatot kínált a kommunisták, liberálisok vagy konzervatívok közötti különbségtételre.⁵ Edward O. Wilson szociobiológiája nem kérdőjelezte meg az emberi etikát, nem tekintette „az erősek túlélését” a társadalmat uraló törvénynek. Az ember szociális adaptációjának motívumait kereste. Jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy az evolúcióelmélet, az „alkalmazkodó szétterjedés” (replikáció) a létezés minden szintjének működési modelljeként kínálja magát a társadalomtudományok számára. Inspirálta a *kulturális evolúció* gondolatát, amely a közösségek szerveződéseit a csoportok mint kultúrák fennmaradási stratégiájaként magyarázza.⁶

Végül hivatkozunk a *növekvő komplexitás törvényére*, amely a biológiai fejlődésben azt jelenti, hogy a komplexebb információfeldolgozással működő organizmusok nagyobb hatékonysággal alkalmazkodtak környezetükhöz. A közel hárommilliárd éve növekvő biológiai komplexitás igazolásának legsikeresebb prototípusa az emberi agy és idegrendszer. A komplexitás a társadalomban az emberfélék első hordáitól, törzseitől, kis falvaitól kiindulva több tízezer év alatt nagyon összetett együttélési formákat eredményezett: az utóbbi ötezer évben az állam megjelenésének evolúciós szakaszát találjuk az emberi kultúrákban.

Az állam mint a kulturális evolúció jelensége

A kulturális evolúció elméletében a replikáció kényszere azt jelenti, hogy egy társadalmi együttélési (szervezési) mintázat szükségszerűen

⁵ ANONYMOUS 2017.

⁶ A kulturális evolúcióról lásd CSÁNYI 1980: 95–112.

terjeszkedik, ennek során változik (mutáció), komplexebbé válik, alkalmazkodik és szelektálódik. *Az állam mint „kulturális mintázat” a társadalmi szerveződés komplexebbé válásával jelent meg.* Az állam sajátosságai minden civilizációban – egymástól függetlenül is (például a világ többi részétől izoláltan fejlődő inka vagy azték kultúrában) – szétterjedtek (replikáció). *Az államot evolúciós törvényszerűségnek tekintjük* szétterjedésében, változásaiban, sokféleségében, illetve egyes államok szelekciójában, azaz megmaradásuk vagy megszűnésük tekintetében is. A társadalmi szerveződések az ősközösségek sok tízezer éves története során szükségszerűen haladtak az egyre összetettebb szerkezetű és hierarchizált szerveződés, azaz az állammá válás felé. A növekvő komplexitás törvényét önmagában demonstrálja a társadalomban megjelenő államszervezet, az intézmények, bürokráciák, a jogrendszer és a szolgáltatások rendszerének egyre összetettebbé válása. Az elmúlt két évszázadban nyolcszorosára nőtt a Föld lakosainak száma, ez a népességnomás a komplexitás növekedésére is kihatott. A másik *evolúciós törvény a hierarchiák épülése.* Vicsek Tamás és Zefairis Anna kutatásai nyomán tudjuk, hogy minden biológiai szervezet növekvő összetettségű hierarchiákban működik, a természet alapmintázata a hierarchikus függőségek láncolata.⁷

A komplexitás és a hierarchia együttesen az entrópiát kiegyenlítő struktúra, azaz rendezettség, szervezettség. Az entrópia a hőtan második törvényeként ismert, de a tudomány az életjelenségek más területein is mint univerzális fejlődéseméleti axiómát azonosította.⁸ Az entrópia törvénye szerint *a zárt rendszerek önmozgása az egyre nagyobb rendezettség felé halad, azaz előbb vagy utóbb minden struktúra lebomlik.* Az államok, civilizációk, társadalmi szerveződések is zárt rendszerek, amelyekben érvényesül az entrópia törvénye. A fizikai érvelés szerint az energiaszintből, amely a rendezettséghez szükséges komplexitást fenntartja, az entrópia állandóan „elvesz”. Megfordítva: az atomi szintű zűrzavarból keletkező energia tart rendet, de csak időlegesen. Az entrópia leküzdéséhez az energiáfordítást mindig növelni kell, máskülönben a rendszert az entrópia energiavesztése szétbomlasztja, ezért minden létező a komplexebbé válás felé törekszik. A komplexebb struktúrák építése tehát *evolúciós kényszer.* Ez a komplexitás és az entrópia dinamikus kapcsolata. Az entrópia az ember alkotta szervezeteket, így az államot, a közigazgatást, egy

⁷ ZAFEIRIS–VICSEK 2018.

⁸ CHRISTIAN 2019.

adott állami intézményt is folyamatosan bomlasztja. Minden természeti és társadalmi rendszerben *az állandó változás és komplexebbé válás tehető a túlélés és a hatékonyság szükséglete*. A komplexitás növekedése az entrópia elől történő „menekülés”. A társadalmi szervezetek működésében az entrópia a bürokratizmus, a nehézkes, rossz és korrump működés törvényszerű veszélyét jelenti. Az intézmények folyamatos „megreformálása” és fejlesztési kényszere gyakran öncélú és politikai túlmozgásnak tűnik. Az entrópia logikája szerint azonban egy intézményt fejlesztési „prés alatt” kell tartani, máskülönben az entropikus energiavesztés belső nehézségi ereje szétbomlasztja, lassítja és korrumpálja a szervezet működését.

A kulturális evolúció – így az államevolúció is – egy ponton azonban jelentősen eltér a biológiai evolúció törvényeitől. Utóbbiban a biológiai mutációk jelentik a változás fő faktorát, amelyet egyfajta „vakság” jellemez, a természet pedig szelektálja a véletlen mutációk közül a legjobban alkalmazkodókat. *A társadalmi evolúcióban azonban nincs „természeti vakság”, az emberek „szabad akarata” és az emberi morál ad irányt a fejlődésnek*. A modern filozófia posztulálja a relatíve szabad akaratot, így *az államok szelektációját és mutációját az „emberi közösségek akaratából”, azaz politikai szándékból vagy érdekből következő alkalmazkodás determinálja*. A fentebb érintett „többszintű evolúció” szerkezetében a társadalmi evolúcióban *a politikai csoportszint az államfejlődést meghatározó szelektációs faktor*. A politikai tevékenység egy homogén csoportérdek kivetülése, közhatalmi igényné válása, biológiai nyelven túlélési és terjeszkedési igénye, ennek célja pedig az állami főhatalom befolyásolása, az államformálás. Az állam és a politika ugyanazon fejlődési folyamat összefüggő mozzanatai, amint a jog kialakulása is párhuzamos evolúciós tényező az államfejlődésben.⁹

Fontos tisztázni, hogy tézisünkben *milyen fogalmi keretekben értelmezzük az államot*. Megengedhető egyszerűsítéssel az állam modern koncepcióit az i. e. 3. évezredtől indult elsődleges államoktól napjainkig érvényes közös fogalmi keretnek fogadjuk el. Az államfogalmunk tömör foglalata: egy adott terület adott népessége feletti főhatalom (Georg Jellinek nyomán).¹⁰ A közhatalmi vagy főhatalmi elem az a lényegi ismérv, amelyet Carl Schmitt oly módon ragad meg, hogy az állam „egy emberi csoportosulás egységét a hatalmi elem által teremti meg”. A főhatalom lényegét Max Weber a „fizikai erőszak monopóliumában” határozta meg, amely az elsődleges államoktól a modern államig képes az állami főhatalom

⁹ SZILÁGYI 1998: 66.

¹⁰ Fogalmi áttekintés: TAKÁCS 2011: 162–168; Cs. Kiss 2022a.

fogalmi megragadására. A főhatalom további jellemzése ehhez képest most másodlagos jelentőségű, amennyiben például az uralmi vagy kormányzati szervezet, a politikai szervezet, a jogrend és a jogérvényesítés a „fizikai kényszer” időben változó megnyilvánulásai.

Az evolúciós elmélet paradigmája a *szükségyszerűség, a determináció*. Az államevolúció genezise, hogy *az állam maga is szükségyszerű fejlődési állomásként* jelenik meg a történelemben, mint *a társadalom komplexebbé válásának és hierarchizálódásának* következményeként kialakuló közhatalmi szervezet. Ez a tézis nem összetévesztendő az államot „objektív társadalmi szükségletként” értelmező marxista gondolattal, amely azt az „osztályharc” szükségszerű eredményének és igazolásának is tekintette. Ahogy fentebb már utaltunk rá, a társadalmi evolúcióban a politikai csoportszint az államfejlődést meghatározó szelekciós faktor. Az államfejlődés hajtóereje a politikai érdek, azaz az államfejlődés egzisztenciális változásai mögött mindig politikai érdekcsoport(ok) áll(nak), amely(ek) eredményes érdekérvényesítése közvetve vagy közvetlenül közhatalmi és államformáló erővé válik.

A szükségyszerűséget hordozó evolúciós hajtóerőt az államfejlődésben a 20. század elejétől – különösen a szociáldarwinista és marxista elméletek – igyekeztek *az ősi államok keletkezésének társadalmi okaiból általánosítva meghatározni*. Ezt abból a megfontolásból tették, hogy ha megfejtjük az államgenezis „titkát”, akkor ez általános törvényszerűségként szolgálhat a modern államfejlődés magyarázataként is. Az elsődleges államok (pszeudoállamok) genezise – az i. e. 3. évezredtől számítva – valóban vonzó terepet kínál az államfejlődés mozgatórugóinak felderítésére.¹¹ Az „elsődleges” jelleget az államok kialakulásának történetét elsődleges és másodlagos szakaszok szerinti értelmezésére alapítjuk (Klaus Eder nyomán).¹² A tudományt a régészettől az antropológián át a történettudományig megbabonázta „az államelméleti arché”, azaz az államkeletkezés ősokeinek vagy ősokeinek felfedezése. Logikusnak hat, hogy a primitív társadalmak civilizált állammá átalakulásának magyarázatai a későbbi (másodlagos vagy modern) államfejlődés és a politika „evolúciós” törvényszerűségeire is

¹¹ Elsődleges államok alatt azokat a birodalomnak, civilizációnak, kultúrának is tekintett társadalmi szerveződéseket értjük, amelyek „egy adott terület és egy adott népesség feletti főhatalomként” jellemezhetők. Néhány jelentősebbet kiemelve a példa kedvéért: Sumer, Hettita Birodalom, Asszíría, Babilónia, Perzsia, Egyiptom, Macedónia, görög városállamok, Római Birodalom, India, Maurja Birodalom, Kína, Inka, Maja, Azték birodalom.

¹² SZILÁGYI 1998: 65.

utalhattak volna.¹³ A holocén kor kezdetén (i. e. 9700) elindult földművelés és állattartás egyre nagyobb és sűrűbb népességű társadalmi fokozatosan magasabb szervezetségi szintek, a politikai centralizáció felé fejlődtek. Az elméletek közös pontja, hogy a modern államfogalomhoz köthető államok kialakulása szükségszerűen megtörténik a Föld különböző pontjain. Az államgenézist és annak törvényszerűségét a többféle együtttható faktort szintetizáló koncepciók magyarázzák meggyőzően. A szintézisben helyet kap a *belső és a külső konfliktusok teóriája*. Előbbi szerint szükségszerű, hogy egy kritikus tömegű társadalomban különböző státuszú csoportok vagy családok között belső konfliktus alakul ki, amely az egyik közhatalmi, azaz államhatalmi szerepével (győzelmével) konszolidálódik időlegesen. A marxista (engelsi) hipotézis szerint a belső konfliktus a kezdetektől a terményfeleslegből kialakuló vagyoni különbségek, azaz a magántulajdon miatt alakult ki. Ebből következett az államot mindig egy „uralkodó osztály” elnyomó és kizsákmányoló szervezeteként értelmező államelmélet. A marxista hipotézisek szörnyű politikai és társadalmi következményei a 20. század kommunista ideológiáiban jelentek meg. A hierarchizálódásnak számos magyarázata közül meggyőző a *mezőgazdálkodási vagy építési munkaszervezéssel* (például öntözési rendszer) kapcsolatos alá-főle rendeltséget vagy együttműködési szervezetséget hangsúlyozó elmélet.¹⁴ A 20. századi antropológia szerint az archaikus társadalmakban kialakulhattak a fenti környezeti hatásokat (népességnövekedés, belső konfliktusok, gazdálkodás, háború, munkaszervezés) jól kezelő *főnöki személyiségek* (nagy emberek), akik körül kialakult a közhatalmi szervezetség államformálásához szükséges kritikus szint. A külső jellegű, azaz a társadalmak közötti konfliktusok szükségszerűségének teóriáját a darwinista evolúció „természetes szelekció”-fogalmának társadalomtudományi félreértelmezései is fűtötték. A szociáldarwinista „hódítási elméletek” (Ludwig Gumpowicz, Franz Oppenheimer¹⁵) szerint a népcsoportok hódítási ösztöne az államfejlődés motorja. A konfliktuselméletek a társadalmon belüli és társadalmak közötti erőszak valószínűségére épültek, de önmagukban nem adnak magyarázatot egy hierarchikus közhatalmi szervezetre épülő állam kialakulására. A társadalmak közötti erőszakos konfliktusok rendszerint, de nem szükségszerűen, nem törvényszerűen jelentkeznek a történelem során, így általános ősoknak és az államfejlődés általános

¹³ SERVICE 1962; 1975.

¹⁴ HARARI 2015.

¹⁵ SZILÁGYI 1998: 67.

törvényének sem tekinthetők.¹⁶ Az erőszakos konfliktusok erős eshetősége bizonyosan generálta a katonai réteg és katonai vezetők kialakulását, ami a politikai szervezettség és vezetés magasabb szintjei, azaz az állammá válás felé vezetett. A szintetikus elméletek szerint a fent említett rendszerhatások együttesen „tölcseyszerűen” terelték a társadalmat a politikai hierarchizálódás és a szervezeti komplexitás új szintjei felé.¹⁷ A földművelő faluközösségeket (az ősi Közel-Keleten) döntően a munkaszervezés, a területvédelem és a vallásszervezés terelte a centralizált főhatalom és közhatalmi apparátus, azaz az állammá válás felé. A fejlődés második (antik) szakaszában az inkább pásztorkodó társadalmakban már döntően a kereskedelem szervezése és a hódító katonáskodás (militokráciák) építi a közhatalmi hierarchiát és államapparátust állammá (görög–római és korai feudális). Ezekben az államokban már a kereskedelem a jogrendszer fejlődését ösztönzi, jelentkezik a világiasodás, vallási tolerancia, a rab-szolgatartás. A fejlődés harmadik szakaszában a korai feudális államok (germán, szláv törzsek) a katonai elvű apparátust erős területi (feudum) elvvel decentralizált hűbéri államhatalommá fejlesztették.¹⁸

Az elsődleges államok keletkezésének általánosítható jellemzői csak kezdetei voltak az államfejlődés folyamatának, így csupán csíráit jelentik az antik, a középkori vagy a modern államfejlődés evolúciós törvényszerűségeinek. A későbbi korok államainak formálódását meghatározó *versengő politikaalkotó érdekcsoportok a társadalomfejlődés korai szakaszában még kevésbé differenciálódtak, az államfejlődés bizonyos szintű előrehaladása után váltak államformáló erővé.*

Az állam politikai csoportszintű evolúciója

A „politikai” jelleg definícióját az állam politikai fogalmaként taglalja az államelmélet.¹⁹ A politikai csoport koncepcióját Carl Schmitt „politikai” fogalmában, a barát-ellenség dichotómiában értelmezzük. A csoportegység felépítése és fenntartása az érdekközösség mellett a „másoktól való elkülönülés” logikáját is magában foglalja. A politikai érdekcsoportok

¹⁶ Yuval Noah Harari és Steven Pinker monográfiái az őstársadalmak erőszakosságának tudományos igazolásával kapcsolatosan szkeptikusak. HARARI 2015: 64; PINKER 2018.

¹⁷ LEWELLEN 1992; COHEN 1978: 142.

¹⁸ SZILÁGYI 1998: 103–124.

¹⁹ TAKÁCS 2011: 189–201; Cs. KISS 2022b.

és versengésük a közhatalmi államformáló befolyásért fokozatosan vált egyre sokszínűbbé és összetettebbé. A fejlődés plurális iránya az államfejlődés politikai érdekek diktálta irányának is értékfogalmat ad. Amint a biológiai evolúció csúcsteljesítménye az emberi gondolkodás, a társadalmi evolúcióban a növekvő komplexitás szintén *az emberi értékek fejlődését is jelenti*. Steven Pinker ennek kiteljesedését a felvilágosodásban látja.²⁰ Teóriánk hasonul Hegel államfelfogásához, aki *az államfejlődésben értékfejlődést*, az erkölcsi eszme²¹ és a szabadság haladását látta.²² Herbert Spencer szintén a társadalmi fejlődés idealista teoretikusaként azt értéktelített folyamatnak, a tökéletesedés felé történő haladásnak látta. Fizikai, biológiai, antropológiai empíriával próbálta alátámasztani, hogy a fejlődést a fokozatos differenciálódás jellemzi, az anyag és az erő állandóan átalakuló „szétoszlása” figyelhető meg. Spencer fejlődéstudományában az integrációt dezintegráció kíséri, illetve követi, örökös ciklikus változásban. Mindez a fokozott heterogenitás felé tartó folyamat, amely a jelenségek bármely csoportján, így az államokon is megfigyelhető.²³ A fejlődésgondolat 20. századi képviselői közül Teilhard de Chardin a fejlődés lényegét úgy határozta meg, hogy az a „jónak” a növekedése a „rosszal” szemben. Evolúcióelmélete szerint a világegyetem fejlődésének célja az abszolút tökéletesség, haladás a tudat legmagasabb szintjéig.²⁴ Vannak a fentiekkel ellentétes, a társadalmi fejlődésben értékvesztési folyamatot látó nézetek (devolúció), ezek közé sorolható Friedrich Nietzsche vagy a mottóként idézett Hamvas Béla filozófiája is.

Az axiológia a filozófia területe, míg az államfejlődést leíró és magyarázó történetírás neutrális, metafizikus, az államok változása mögötti mechanikus törvényszerűséget keresi. Miért szűnik meg egy állam, vagy miért marad fenn évszázadokon át? Miért változtak az államhatárok, vagy változott az államforma? A történeti narratíva *külső tényezőként rendszerint államéreldekből* történő háborús hódítást, illetve államközi megállapodásokat (kiegyezés, békemegállapodás stb) keres. *Belső tényezőként* a forradalom, polgárháború a jellemző államformáló történés. A 20. században jelenik meg az államérdekek fölé emelkedő „nemzetközi érdek” vagy államok közös érdeke (nemzetközi béke és biztonság)

²⁰ PINKER 2019.

²¹ DELI 2009.

²² SAMU 1992: 53

²³ HOWARD 1903: 40–47.

²⁴ TEILHARD DE CHARDIN 1973.

fogalma. Államformáló ereje van a gazdasági érdekeknek, illetve az etnikai/nemzeti érdekeknek. Jelen tanulmány szűk lenne mindezek rendszerezésére, csupán felvillantottuk azokat a fő típusokat, amelyeket a történetírás fősodra, a politikatudományi, illetve médiadiskurzus narratívái használnak. Ez az áttekintés is érzékelteti, hogy a *konvencionális narratíva mögötti valós (realista) közhatalmi motívumok gyakran rejtve maradnak*, és inkább „közjogi fikciók” jelennek meg a változások okaként vagy motívumaként (például államérdék, államközi szerződés). A fentieket illusztrálja a 2022-ben kezdődött orosz–ukrán háború, amellyel az ukrán államot történelmi távlatokban átformáló változások indultak el (határok, etnikai összetétel), ezekre csökevényes magyarázatot ad az orosz és az ukrán államérdék ütközésére hivatkozó narratíva. A realista magyarázathoz az államformáló változások, azaz a háború elindulásában és fennmaradásában érdekelt politikai érdekcsoportok és közhatalmi természetű politikai érdekek azonosítására van szükség, amely az érintett államérdékek mögötti politikai realitást tárja fel (például orosz politikai érdekcsoport és oligarchiák, az USA demokrata érdekcsoportja, nyugat-európai liberális érdekcsoportok, globális pénzügyi érdekcsoportok stb.).

Tételünk szerint az *államevolúció törvénye, hogy mindig konkrét politikai csoportérdek(ek) alakítják az államfejlődést*. Ez a megközelítés realista, amennyiben az „államérdékre” történő leegyszerűsítés helyett az emberi szándékot, azaz kollektív akaratot keres a változások mögött. A politikai tevékenység természete, hogy emberek „baráti” vagy „elvtársi” érdekcsoportot alkotnak. Cicero államfelfogásában az államot a „társulásra irányuló emberi természet” alkotja, amely közös ügyek (*res publica*) mentén integrál embereket egy politikai csoportba.²⁵ A csoportok az evolúció törvénye szerint túlélési és terjeszkedési dinamikával működnek, amely a közhatalmi befolyás, azaz az állami jelenség irányába hat.

Az érdekérvényesítés (befolyás) két alapformája a *békés úton, illetve az erőszakos formában* (háború, forradalom, terrorizmus) történő megjelenés. A békés érdekérvényesítésben a politikai érdekcsoport megjelenésének két további lehetséges formája és időben rendszerint elkülönülő szakasza:

- a) *pszeudolegitimitású csoportok*: a legitim közhatalom befolyásolására vagy megszerzésére, ezáltal államformáló pozícióra törekvő politikai érdekcsoport;

²⁵ CICERO 1995: 16.

- b) *legitim vagy vitatott legitimitású, közhatalmi pozícióban működő csoportok* (jellemzően demokráciák parlamenti pártja, egypártrendszerek kormányzó pártja, vallásállamok főpapi rendje, monarchia uralkodója).

Más megközelítésben tipizálhatjuk az

- aa) előbbieket a közhatalmi szervezetet, azaz az államfejlődést csak *közvetetten* meghatározó érdekcsoportokként (Big Tech cégek, netokrácia, pénzügyi érdekkörök, civil szervezetek, médiacsoportok);
- bb) utóbbiakat a közhatalmi versengésben *közvetlenül* megjelenő államformáló érdekcsoportokként (politikai pártok, etnikai alapú szervezetek).

A békés politikai érdekérvényesítés mechanizmusa részben standardok és formák szerint alakul, például parlamenti vagy elnökválasztások, jogalkotás, diplomácia, nemzetközi egyezmények, lobbizás, illetve korrupció, gazdasági nyomásgyakorlás, dezinformáció. Az érdekérvényesítés formáinak sokféleségét az államfejlődés ötezer éves történetében ott találjuk minden államformáló történelmi esemény történeti leírásában.

Az államformáló politikai érdekcsoportok típusai

E tanulmánynak nem lehet célja, hogy az érdekcsoportok történeti típusainak teljes rendszerét megkísérelje felvázolni. Az alábbiakban egy egyszerűsített tipológiát kínálunk a jellemző politikai érdekcsoportok leírására, amelyeket történelmi koronként eltérő dominanciával ott találunk a közhatalmi versengésben és az államfejlődés hátterében. A politikai érdekcsoportok történeti korszakolásának és jellemzésének könyvtárnyi irodalma van. A csoport politikai érdekei végső soron közhatalmi igénnyé formálódnak, azonban *elsődleges érdekeik* differenciáltak. Ezek csoportonként eltérőek, hasonlóak, de akár azonosak is lehetnek. A túlélés és terjeszkedés (replikáció) valamennyi csoport esetén immanens érdek, de primer érdeké is válik például családi/vérségi szövetségek, rokonsági alapú dinasztiák vagy diktátorok esetén. A területi és katonai érdekek gyakran kötődnek egymáshoz, a kulturális és gazdasági érdekek úgyszintén. A vallási ideológiai érdek és az ideológiai érdek szintén kombinálódhatnak más érdekekkel. Az alábbi főtípusok példaszereűek, de alkalmasak arra, hogy e kötet tanulmányait az államevolúció itt

tételezett paradigmájába helyezzük, azaz keressük az államfejlődés egy-egy pontját meghatározó politikai érdeket és az azt érvényesítő politikai érdekcsoportot vagy csoportokat.

- a) *Családi/vérségi szövetségek*: az archaikus társadalmaktól a modern államokig, időtlen és örök mintázata a politikai akaratképzésnek. Napjainkban a polgárosodás és a demokratizálódás fejlődési szakaszát el nem érő, vagy abban megrekedt államok formálódásában továbbra is meghatározó a családi/vérségi szövetség érdekérvényesítése, amelyet alapvetően a csoport túlélése motivál a közhatalmi pozíció megszerzésében vagy pozíciója megerősítésében.
- b) *Törzsi szövetségek*: a családi/vérségi szövetségek magasabb szintű szerveződése, amely az államok keletkezésének és korai fejlődésének meghatározó faktora volt. Az állami főhatalom felé törekvő törzsi csoportérdek jellemzően a területszerzés vagy a területvédelem, valamint a katonai képesség fejlesztése volt.
- c) *Arisztokrata elitek, felső kasztok*: a törzsi szövetségek elitjeiből formálódó világi rendek vagy kasztok minden társadalmi hierarchiában jelen voltak, a magasabb hatalmi, illetve vagyoni rétegek homogén érdekcsoportokat alkotva kulturális értékrendjük és vagyoni helyzetük közhatalmi kiterjesztésében, illetve védelmében voltak érdekelték. Az indiai ksatrija kaszttól a római birodalom szenátorain (*Senatus mala bestia*) és a feudális világ bárói és főnemesi rendjein át a napjainkban oligarcháknak is nevezett vagyonos csoportokig közvetett módon a közhatalom formálói, napjainkban a fejlődő vagy gyengébb demokratikus intézményekkel rendelkező államokban változatlanul meghatározóak.
- d) *Városi polgárság, céhek*: a görög poliszoktól a középkori itáliai városállamokig az államfejlődést meghatározó városi polgárság, illetve kereskedő, egyetemi és más hivatásrendi érdekcsoportok. Saját autonóm értékviláguk olyan homogén érdekrendszerre vált, amely a 16. századtól fokozatosan lebontotta a feudális európai államrendszert.
- e) *Egyházi, papi, felekezeti rendek*: a vallási vezetők, felekezeti elitek csoportjának befolyására utaló történelmi emlékek az i. e. 3. évezredtől vannak, államformáló hatásuk minden civilizációban meghatározó volt. Napjainkban a közel-keleti vallásállamokban rendelkeznek közhatalmi autoritással.
- f) *Pénzügyi társaságok, szövetségek*: ez a hálózat a kora újkori kereskedő nagyhatalommá váló nyugati országok bankházaitól napjaink

globális gazdasági érdekcsoportjaiig tart. Őstípusa a Kelet-indiai Társaság, a Rothschild-ház, napjainkban a Bilderberg-csoport, média-társaságok.²⁶

- g) *Pártok*: a modern politikai pártok a politikai érdekcsoportok legtisztább legitimitású és legegyszerűbb formái. Érdekeik rendszerint kulturális és ideológiai természetűek, tudniillik politikai értékeiket akarják közhatalmi erővel érvényesíteni. A pártérdek egypártrendszerekben gyakran transzformálódik egy diktátor perverz érdekszerkezetévé (például Sztálin, Mao Ce-Tung, Fidel Castro, Pol Pot, Ceaușescu, Kim Dzsongun, Lukasenka).
- h) *Perverz egyéni érdekkör/diktátor*: egyszemélyes „politikai érdekcsoportot” azok a személyek alkottak a történelemben, és alkotnak ma is, akik extrém ambícióktól vezérelve katonai, pártvezetői vagy dinasztikus legitimitációval államformáló közhatalmi és történelmi szerephez kerültek, mint például Napóleon, Hitler, Sztálin és a fenti g) pont további figurái. Érdeküik saját eszmerendszerük megvalósítása, azaz saját „történelmi túlélésük” volt.
- i) *Titkos társaságok*: államformáló közhatalmi szerepük tudományosan nem igazolt, de helyük van a politikai érdekcsoportok között, például a „templomosok”, az illuminátusok rendje, a szabadkőműves mozgalom, az Opus Dei. Az USA elnökei közül 14-en szabadkőművesek voltak, Napóleon császár testvérei voltak a francia páholyok vezetői.²⁷ A templomosok és a szabadkőművesek közötti folytonosságot, szerepüket a francia forradalomban, illetve e mozgalmak és a vezető pénzügyi érdekcsoportok közötti kapcsolatot a történelemtudomány is vizsgálja.²⁸ Niall Ferguson *A tér és a torony* című kötetében foglalkozik tudományos igényességgel a titkos társaságok hálózatának államformáló közhatalmi szerepével, kiemelten az illuminátusok rendjének történetével. Ferguson bemutatja azt a közel száz legális és titkos szervezetből és érdekcsoportból álló összeesküvés-hálót, amelynek – mint írja – a történettudomány fősodra hajlamos alábecsülni a szerepét, míg az összeesküvés-elmélet hívei megrögzötten eltúlozzák azt. Jelen tanulmány szerzője osztja Szerb Antal *A Pend-*

²⁶ POKOL 2004. Pokol Béla a 20. századra teszi új politikai akaratképzési szintként tőkécsoportok globális politikai erőként történő megjelenését. Újabbán Pogátsa Zoltán *A globális elit* című munkájában foglalkozik a témával (POGÁTSZA 2022).

²⁷ HAHNER 2010: 30.

²⁸ SÁGHY 2010: 49.

ragon legenda című regénye főhősének, Bátky Jánosnak – az alkímia megítéléséhez hasonló – megközelítését a titkos társaságok szerepével kapcsolatban:

- a) *Bűnöző társaság*: a titkos társaságok illegális formáját a szervezett bűnözői csoportok jelentik, államformáló szerepük az afrikai és latin-amerikai fejlődő országokban jellemző, de a 20. századi olasz, orosz, egyesült államokbeli, balkáni államfejlődés történetében szintén jelen volt. Pontos befolyásuk nem határozható meg, az érdekmotiváció alapvetően gazdasági jellegű, a közhatalmi pozíciók inkább eszközként, mint célként szolgáltak.
- b) *Rokonsági alapú dinasztíák*: a modern demokráciák (köztársasági államformák) és pártállamok megjelenéséig az államfejlődés a dinasztíák túlélési versengésére és szövetségeire épült valamennyi civilizációban. A fontosabb újkori európai dinasztíákat említve például Habsburg–Lotaringiai, Hohenzollern, Windsor, Karagyorgyevics, Bourbon, Bonaparte stb. A monarchiák és egyes diktatúrák (például Észak-Korea) továbbélésével napjainkig tart a vérségi alapú dinasztíák államformáló befolyása.
- c) *Modern nemzetközi intézmények*: a II. világháborút követő új nemzetközi rendben kialakult nemzetközi és államközi, politikai és gazdasági jellegű szervezetek (Világgazdasági Fórum, Világbank, IMF, Európai Unió intézményei, NATO, OPEC, Nemzetközi Kereskedelmi Kamara stb.) saját intézményi közhatalmi befolyásuk és legitimitásuk erősítésében érdekeltek, amelyet az államhatalmak befolyásolásán keresztül tesznek meg. Érdekeikben keveredik az ideológiai, kulturális, gazdasági és öncélú intézményi túlélési motiváció. Vezetői rétegük nemzetközi elitet, menedzsmentjük sajátos neokráciákat (bürokráciát, jurisztokráciát) fejleszt, amelyek politikai érdekcsoportokká formálódnak. Az államkormányzásról szóló elvi követelményeik (például *good governance*) a gazdasági aktorokkal közös inkluzív kormányzást szorgalmazzák.
- d) *Globális vállalatok*: a 20. század globális gazdasága a tőkeerő koncentrációját erősítő tendenciát indított el, így napjainkra a világ-gazdaság egyre kevesebb vállalat kezében összpontosul, amelyek nagyobb vagyoni erőforrásokkal rendelkeznek, mint a világ országainak többsége.²⁹ A vállalatok elsősorban gazdasági, másodsor-

²⁹ *Global Wealth Report 2022*.

ban a fogyasztói kultúrát érintő érdekérvényesítő motivációval a közhatalmi befolyás felé törekednek. Külön kategóriaként kell kezelni a technológiai óriáscégeket.

- e) *Technológiai óriásvállalatok*: a Big Tech cégek³⁰ a modern információs és médiatársadalomban az emberek feletti befolyás sajátos hatalmi politikájával (netokrácia) építenek hatalmi pozíciókat, közvetve növekvő mértékben befolyásolhatják az államfejlődést és a kormányzást (például forradalmak, felkelések szításával, közhatalmi választások manipulálásával).³¹ Érdekmotivációjuk alapvetően gazdasági célzatú.
- f) *Civil mozgalmak*: a 20. századi egyesülési szabadságra épülő civil szervezetek. Az USA történetének civiljogi mozgalmait, a kelet-európai államfejlődést meghatározó pszeudopártszerű mozgalmak (például a lengyel Szolidaritás mozgalom, a magyar lakitelki és szamizdatkörök), napjaink emberi jogi és NGO-hálózatai sorolhatók ide. Új formáik az érdekérvényesítő civil mozgalommá formálódó egyetemi és tudományos szövetségek.

1. táblázat: A politikai érdekcsoportok összesítése

Az érdekcsoportok történeti típusa	Az eredeti csoportérdek jellege
családi/vérségi szövetség	<i>túlélés</i>
törzsi szövetségek	<i>területi, katonai</i>
arisztokrata elit, felső kasztok	<i>kulturális, gazdasági</i>
városi polgárság, céhek	<i>kulturális, gazdasági</i>
egyházi, papi, felekezeti rendek	<i>vallási ideológiai</i>
pénzügyi társaságok	<i>gazdasági</i>
pártok	<i>kulturális és ideológiai</i>
perverz egyéni érdekkör/diktátor	<i>túlélés</i>
titkos társaságok	<i>ideológiai</i>
bűnöző társaságok	<i>gazdasági</i>
rokonsági alapú dinasztiák	<i>túlélés</i>
modern nemzetközi intézmények	<i>ideológiai, gazdasági</i>
globális vállalatok	<i>gazdasági, kulturális</i>
Big Tech vállalatok	<i>gazdasági, kulturális</i>
civil mozgalmak	<i>ideológiai</i>

Forrás: a szerző szerkesztése

³⁰ Például Apple Inc., Amazon.com Inc., Microsoft Corporation, Alphabet Inc. (Google), Facebook Inc., Tencent Holdings Limited, Alibaba Group Holding Limited, Samsung Electronics Co., Ltd., IBM, Intel Corporation stb.

³¹ K1s 2019.

Záró gondolatok

Tézisünk szerint az államevolúció hatóereje nem kizárólagosan az államerdekek szintjén, hanem döntően a közhatalmi igénnyel működő politikai érdekcsoportok szintjén jelenik meg. A kutatásnak törekednie kell arra, hogy az államfejlődés különböző formái mögött keresse a politikai csoportérdekeket, amelyeket magasabb absztrakciós szinten nemzeti, gazdasági vagy ideológiai természetű érdekeknek tekintünk. A politikai érdekcsoportok paradigmája demisztifikálja a csak az „államerdekekre” vagy „nagyhatalmi érdekekre”, az ideológiai, gazdasági vagy a politikai értékek eszmevilágára történő hivatkozást. Ennyiben a valósághoz akar közelebb kerülni, követve a tanulmányunk mottójaként Hamvas Bélától vett gondolatot. A paradigma leíró és tényfeltáró jellegét újra ki kell emelni. Értékalapú, idealisztikus megközelítésünkben valóban a szuverén állami érdekek és a legitim kormányoknak kellene a politikai akaratképzés és az államközi kapcsolatok hajtóerejévé válnia. Az államevolúció konzervatív nacionalista ideáljában a nemzeti érdeket képviselő legitim kormányok békés úton formálják az államfejlődést. Kutatásunk tézise és a kötet tanulmányai más megvilágításba helyezhetnek olyan történelmi képződményeket, mint a transzatlanti szövetség, Ázsia, Európa, Európai Unió, Nyugat- és Kelet-Európa, Közép-Európa, a nemzetállamok, az Osztrák–Magyar Monarchia. A kutatás evolucionista paradigmája képes feltárni a Vesztfália előtti modern államtörténet és az ezt követő, napjainkban is zajló politikai szuverenitásviták valós mozgatórugóit és azonosítani a szuverenitáskérdések mögötti valós motívumokat.³²

Felhasznált irodalom

- ANONYMOUS, Conservative (2017): *The Evolutionary Psychology Behind Politics. How Conservatism and Liberalism Evolved Within Humans*. Javított kiadás. [h. n.]: Federalist Publications.
- CHAMBERS, Robert (1994) [1844]: *A Vestiges of Creation*. Chicago: University of Chicago Press.
- CHRISTIAN, David (2019): *A nagy történelem*. Ford. BOTH Előd. Budapest: Akkord.
- CICERO (1995): *Az állam*. Ford. HAMZA Gábor – HAVAS László. Budapest: Akadémiai.

³² MÁTHÉ 2023.

- COHEN, Ronald (1978): Introduction. In COHEN, Ronald – SERVICE, Elman Rogers (szerk.): *Origins of the State. The Anthropology of Political Evolution*. Philadelphia: Institute for the Study of Human Issues, 18–25.
- CSÁNYI Vilmos (1980): *Az evolúció általános elmélete*. Budapest: Akadémiai.
- Cs. KISS Lajos (2022a): Az államtudomány komplexitása és reflexivitása. In KOLTAY András – GELLÉR Balázs (szerk.): *Jó kormányzás és büntetőjog. Ünnepi tanulmányok Kis Norbert egyetemi tanár 50. születésnapjára*. Budapest: Ludovika, 67–83.
- Cs. KISS Lajos szerk. (2022b): *Carl Schmitt fogadtatása a társadalomtudományokban*. I–II. kötet. Budapest: Ludovika.
- DARWIN, Charles (2001): *A fajok eredete*. Ford. KAMPIS György. Budapest: Typotex.
- DELI Gergely (2009): Érték és valóság határai. A jóerkölcs története II. *Jog-Állam-Politika*, 1(3), 108–130. Online: <https://dfk-online.sze.hu/images/J%C3%81P/2009/3/Deli.pdf>
- EGEDY Gergely (2009): A laissez-faire konzervativizmus szociológiája: Sumner. *Társadalomkutatás*, 27(3), 261–273. Online: <https://doi.org/10.1556/tarskut.27.2009.3.2>
- FERGUSON, Niall (2019): *A tér és a torony. Hálózatok, hierarchiák és harc a globális hatalomért*. Ford. GEBULA Judit – VANCÓS Éva. Budapest: Scolar.
- Global Wealth Report 2022* (2022). Zürich: Credit Suisse Research Institute.
- HÄHNER Péter (2010): A szabadkőművesség. *Rubikon*, 20(2), 20–37.
- HARARI, Yuval Noah (2015): *Sapiens. Az emberiség rövid története*. Ford. TORMA Péter. Budapest: Animus.
- HOWARD, Collins F. (1903): *Spencer Herbert synthetikus filozófiájának kivonata*. Ford. JÁSZI Oszkár et al. Budapest: Politzer Zsigmond és fia.
- KIS, Norbert (2019): The Power of Virtuality as a Challenge for Governments. A Post-State Dystopia. In NEMESLAKI, András et al.: *Central and Eastern European eDem and eGov Days 2019*. Wien: Austrian Computer Society, 107–114.
- KIS Norbert (2021a): Természeti törvények a társadalomtudományokban. *Jog-Állam-Politika*, 13(4), 43–60. Online: https://epa.oszk.hu/03000/03010/00024/pdf/EPA03010_jog_allam_politika_2021_4_043-059.pdf
- KIS, Norbert (2021b): The Concept of Juristocracy on Trial: Reality or Fiction? *Academic and Applied Research in Military and Public Management Science*, 20(2), 5–14. Online: <https://doi.org/10.32565/aarms.2021.2.1>
- LEWELLEN, Ted. C. (1992): *Political Anthropology. An Introduction*. Westport: Bergin & Garvey.
- MALTHUS, Thomas (1798): *An Essay on the Principle of Population*. London: J. Johnson in St Paul's Church-yard.

- MÁTHÉ Gábor (2023): Szuverenitáskérdések. In BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti Parerga III. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest: ORAC, 255–262.
- MEARSHEIMER, John J. (2014): *The Tragedy of Great Power Politics*. New York – London: W. W. Norton & Company.
- MEARSHEIMER, John J. (2022): *A nagy téveszme. Liberális álmok és nemzetközi realitások*. Ford. SZALAY Péter. Budapest: Századvég.
- PINKER, Steven (2018): *Az erőszak alkonya*. Ford. GYÁRFÁS Vera. Budapest: Typotex.
- PINKER, Steven (2019): *Felvilágosodás most*. Ford. MÁTICS Róbert. Budapest: Alexandra.
- POGÁTSÁ Zoltán (2022): *A globális elit*. Budapest: Kossuth.
- POKOL Béla (2004): Jegyzetek a transzatlanti uralmi rend kiépüléséről. *Jogelméleti Szemle*, 5(2). Online: <https://jesz.ajk.elte.hu/pokol18.html>
- SÁGHY Marianne (2010): A templomosok. *Rubikon*, 20(2), 46–49.
- SAMU Mihály (1992): *Államelmélet*. Budapest: Püski.
- SERVICE, Elman R. (1962): *Primitive Social Organisation. An Evolutionary Perspective*. New York: Random House.
- SERVICE, Elman R. (1975): *Origins of the State and Civilization. The Process of Cultural Evolution*. New York: W. W. Norton.
- SZILÁGYI Péter (1998): *Jogi alaptan*. Budapest: Osiris.
- TAKÁCS Péter (2011): *Államtan*. Budapest: BCE.
- TEILHARD DE CHARDIN, Pierre (1973): *Az emberi jelenség*. Ford. RÓNAY György – BITTEI Lajos. Budapest: Gondolat.
- WILSON, Edward O. (1975): *Sociobiology. The New Synthesis*. Cambridge: Harvard University Press.
- WILSON, David Sloan – SOBER, Elliott (1994): Reintroducing Group Selection to the Human Behavioral Sciences. *Behavioral and Brain Sciences*, 17(4), 585–608. Online: <https://doi.org/10.1017/S0140525X00036104>
- ZAFEIRIS, Anna – VICSEK, Tamás (2018): *Why We Live in Hierarchies? A Quantitative Treatise*. Cham: Springer. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-319-70483-8>